

ŞEMS-İ TEBRİZÎ İLE ÇAĞDAŞ BİR SÛFÎ: HALVETİYYE, SAFEVİYYE, BAYRAMİYYE VE CELVETİYYE'NİN PİRİ İBRÂHİM ZÂHİD GEYLÂNÎ

ORHAN MUSAHANLI

İbrâhim Zâhid Geylânî (ö. 700/1301), klasik tasavvuf geleneğinde çeşitli tarikatların teşekkül sürecinde merkezi rol oynayan önemli bir sûfi şahsiyet olarak öne çıkmaktadır. Mevcut kaynaklara göre, Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) halifesi olan Seyyid Cemâleddîn-i Tebrîzî'nin (ö. ?) damadı ve halifesi, aynı zamanda Safeviyye tarikatının kurucusu kabul edilen Safiyyüddîn-i Erdebilî'nin (ö. 735/1334) kayınpederi ve mürşididir. Bunun yanı sıra Halvetiyye tarikatının piri olarak tanınan Ömer Halvetî'nin (ö. 800/1397 [?]) hem amcası hem de şeyhi olan Ahî Muhammed'in de şeyhi olması dikkate alındığında, İbrâhim Zâhid Geylânî'nin yalnızca Safeviyye ve Halvetiyye değil, bu iki ana damar üzerinden şekillenen Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatlarının oluşumunda da kurucu rol oynadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki Safiyyüddîn-i Erdebilî'nin oğlu Sadreddîn-i Erdebilî'nin halifesi Hamîdüddin Aksarâyî'nin (Somuncu Baba) (ö. 815/1412) müridi Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430) Ankara'da Bayramiyye tarikatını kurmuştur. Celvetiyye'nin piri olarak kabul edilen Üftâde'nin (ö. 988/1580) tarikat silsilesi, Hızır Dede ve Akbıyık Sultan (ö. 860/1456) aracılığıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşmaktadır. Celvetiyye

tarikatı genellikle Aziz Mahmud Hüdâyî'ye (ö. 1038/1628) nispet edilse de seyrüsülük usulü bakımından celvet esasını ilk belirgin biçimde uygulayan Üftâde'dir. Bir Celvetî şeyhi olan İsmâil Hakkı Bursevî, Celvetiyye tarikatının İbrâhim Zâhid-i Geylânî döneminde hilâl, Üftâde zamanında ay, Aziz Mahmud Hüdâyî devrinde ise dolunay konumuna ulaştığını ifade etmiştir.

Hayatı

Geylânî'nin hayatı hakkında doğrudan bilgi veren yegâne erken dönem kaynak, Derviş Tevekkülî b. İsmail b. Hacı Muhammed el-Erdebilî (ö. 759/1358'den sonra) tarafından kaleme alınan ve Safevî ailesinin tarihine odaklanan *Safvetü's-Safâ* adlı eserdir. Bu eserde, İbrâhim Zâhid Geylânî'nin biyografik bilgileri, silsilesi ve müridi Safiyyüddîn-i Erdebilî ile ilişkileri ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Yedi kuşaktır şeyhlik geleneğine mensup bir aileden gelen İbrâhim Zâhid Geylânî'nin tam adı, Tâcüddîn İbrâhim b. Rüşen Emîr b. Bâbil b. Bündâr/Bidâr es-Sencânî'dir. Yâkût el-Hamevî'nin, Sencân'ın Merv'e bağlı bir köy olduğunu belirtmesinden hareketle, Geylânî'nin atalarından Bidâr'ın

Safiyüddin Erdebili'nin dervişleriyle bir meclisi. İbnü'l-Bezzâz, Safvetü's-Safâ, Aga Han Museum

Horasan'dan gelerek Azerbaycan'a yerleştiği düşünülmektedir. İbrâhim Zâhid Geylânî, 615/1218 yılı civarında, Hazar Denizi kıyısında yer alan ve sıcak, nemli iklimi sayesinde Moğol istilasında dahi bağımsız kalabilmiş Gilân eyaletinin Siyâvrûd nahiyesinde doğmuştur.

İbn Bezzâz'ın *Safvetü's-Safâ*'da aktardığına göre, Geylânî Gilân yöresine özgü bir

ağızla konuşmakta, kısa boylu, açık tenli, sürmeli gözlü, geniş omuzlu, açık alınlı ve gür sakallı bir zât olarak tasvir edilmektedir. İbrahim Zahid Geylânî'nin biri Siyâvrûd'da, diğeri Hilyekirân'da olmak üzere iki evi, iki evliliğinden de toplam dört çocuğu olmuştur. İlk evliliğinden iki oğlu ve bir kızı, yetmiş yaşlarına doğru gerçekleştirdiği ikinci evliliğinden ise bir oğlu ve Bibi Fâtıma adında bir kızı dünyaya gelmiştir. Bibi Fâtıma, daha sonra Geylânî'nin halifesi olan Safiyüddîn-i Erdebili ile evlenmiş, bu evlilik yoluyla Safeviyye tarikatı silsilesi şekillenmiştir.

Hayatının sonlarına doğru görme yetisini kaybeden İbrahim Zâhid Geylânî'ye en büyük desteği damadı Safiyüddîn-i Erdebili sağlamıştır. 700/1301 yılında Güştâsfî'de hastalanan Geylânî, kendi arzusu üzerine doğum yeri olan Siyâvrûd'a götürülmüş ve burada vefat etmiştir. Vefatının ardından vasiyeti gereği doğum yeri olan Siyâvrûd köyüne defnedilen İbrâhim Zâhid Geylânî'nin kabri, Hazar Denizi'nin 892/1487 yılındaki taşkınyla tehdit altına girince, mezarı Hilyekerân köyüne nakledilmiş ve burası onun adına "Şeyhakerân" (Şeyhin Köyü) olarak anılmaya başlanmıştır. Sovyet döneminde türbe yıkılmışsa da Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından yeniden inşa edilmiştir. Türbesi, günümüzde Lenkeran'ın Şihakeran (Hilyekeran) köyünde bulunmakta ve halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Silsilesi, İntisabı ve Şeyhi

İbrâhim Zâhid Geylânî'nin tarikat silsilesi, Cemâleddîn-i Tebrîzî, Şehâbeddin Mahmûd, Rükneddîn-i Sücâsî ve Kutbüddîn-i Ebherî aracılığıyla Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî'ye

ulaşmaktadır. Bu silsile, Sa'dî-yi Şîrâzî vasıtasıyla da Sühreverdiyye tarikatıyla birleşmektedir. Bazı kaynaklar İbrâhim Zâhid Geylânî'yi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile ilişkilendirilmiştir. Onun müridlerinden olduğu anlaşılan Tâceddin Ali b. Abdullah el-Erdebîlî, İbrâhim Zâhid'in tarikat silsilesini Şems-i Tebrîzî, Rükneddîn-i Sücâsî, Kutbüddîn-i Ebherî ve Ebü'n-Necîb es-Sühreverdi aracılığıyla İmam Gazzâlî'nin kardeşi Ahmed el-Gazzâlî'ye bağlamaktadır. Nev'îzâde Atâî ise İbrâhim Zâhid Geylânî ile Şems-i Tebrîzî'nin pîrdaş olduklarını belirtmektedir. Bu bilgilerden hareketle, İbrâhim Zâhid ile Şems-i Tebrîzî'nin aynı şeyhe mensup oldukları ya da tarikat silsilelerinde yer alan pîrlerinin her ikisi için de Rükneddîn-i Sücâsî'nin halifesi olduğu sonucuna varılmıştır.

İbn Bezzâz'ın *Safvetü's-Safâ*'da aktardığına göre, İbrâhim Zâhid Geylânî daha çocukluk çağlarında zühd ve ibadetiyle tanınan biriydi. Şeyhi Seyyid Cemâleddîn-i Tebrîzî ile tanışması da bu döneme rastlamaktadır. Seyyid Cemâleddîn-i Tebrîzî, Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdi'nin emriyle Gılân'a yalnızca İbrâhim'i terbiye etmek için gönderilmiş ve onu henüz bir medrese öğrencisiyken bulmuştur. İbrâhim'in *Zâhid* lakabını almasına dair iki menkıbe aktarılmaktadır: Birincisinde, ayrık otu toplarken bunların gümüş ve altına dönüşmesine rağmen onlara yüz vermemesi sebebiyle şeyhi ona *Zâhid* demiştir. İkincisinde ise ticaret için götürdüğü pirinçten yere düşen taneyi yememesi sebebiyle bu lakabı almıştır.

İbrâhim Zâhid Geylânî, şeyhi vefat edene kadar ondan ayrılmamış, şeyhinin vasiyeti

gereği şeyhinin vefatından sonra yirmi yıl boyunca irşada başlamamış, zühd ve riyazete devam etmiştir. Şeyhinin ölüm tarihi kesin bilinmemekle birlikte, İbrâhim Zâhid Geylânî'nin kırklı yaşlarında bu kaybı yaşadığı, altmışlı yaşlarında ise irşada başladığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin yirmili yaşlarında ona intisap ettiği bilgisiyle de örtüşmektedir. İbn Bezzâz'ın belirttiği üzere, Safiyyüddîn ona ulaştığında şeyhin henüz küçük bir mürid topluluğu vardı. Zâhid'in yaklaşık seksen beş yaşında vefat ettiği dikkate alındığında, irşad faaliyetlerinin kırklı yaşlarından itibaren başladığı söylenebilir.

Riyazet Anlayışı ve Seyrüsülûka Getirdiği Yenilikler

Şeyh İbrâhim Zâhid Geylânî hem kendi mânevî hayatında hem de müridlerinin terbiyesinde sıkı bir zühd ve riyâzet yolu benimsemiştir. Ramazan aylarında halvete girerek bayrama kadar kimseyle konuşmamış, genellikle hayvansal gıdalardan uzak durmuş ve sade beslenmiştir. Ancak müridlerinin gelişimine göre riyâzeti tedricî biçimde hafifletmiştir. İbrahim Zahid Geylânî, müridi Safiyyüddîn-i Erdebîlî'ye başlangıçta haftada bir iftar izni verirken, bu süreyi zamanla kısaltmış, ardından hayvansal gıdalarla beslenmesine izin vermiştir.

Geçimini kendi emeğiyle sağlamayı önemseyen İbrahim Zâhid Geylânî, pirinç tarlasında bizzat çalışmış, bu yüzden küçümsenmesine de aldırmamıştır. Hatta kendisini hor gören iki ziyaretçi, sonunda ondan etkilenerek müridi olmuştur. Başkalarından bir şey istememeye büyük özen göstermiş, aynı hassasiyeti

Dervişlerin bir meclisi. Brooklyn Museum

müridlerinden de beklemiştir. İbn Bezzâz'ın naklettiği bir olayda, müezzinin sesindeki tatlılığın gittiğini fark eden İbrahim Zâhid Geylânî, müezzine bunun nedenini sormuş ve birinden ekmek istediğini söylemesi üzerine de şeyh, onun artık sohbetlerine layık olmadığını söylemiş ve müezzin bir daha onun meclisinde ezan okumamıştır. İbrahim Zâhid Geylânî'ye olağanüstü hâllerini övünerek anlatanlara karşı sükûnetle yaklaşmış ve gerçek kerâmetin tevazu ve güzel ahlâk olduğunu vurgulamıştır.

Bahâeddinzâde, seyr ü sülûk esnasında Allah ismi dışında Hay, Kayyûm ve Kakhâr gibi isimlerin zikir konusu yapılmasını, Şeyh İbrâhim Zâhid Geylânî'nin bazı müridlerinin sonradan ihdas ettiğini belirtmekte (*ibtede'ahuba'zu'l-mutasavvifeti min telâmizi's-şeyh Zâhid Geylânî*) ve bunu en doğru yoldan bir sapma olarak değerlendirmektedir: Bir Bayramî şeyhi olan Bahâeddinzâde'nin (ö. 952/1545) *Şerhu'l-Esmâ'il-Hüsnâ*'sında dile getirdiği ifadeleri dikkate değerdir:

Allah zikri dışında halvetlerde *el-Hayy*, *el-Kayyûm* ve *el-Kakhâr* gibi diğer esmâ ile meşgul olmak -ki bunu Şeyh Zâhid el-Geylânî'nin müritlerinden bazıları ihdas etmiştir- hiç şüphesiz en yakın, en eski ve en doğru yoldan bir sapmadır. Zira *Allah* ismine hiçbir isim denk değildir. Bu durum en yüceden daha aşağı olana dönüşve tersine bir seyr ü sülûktür. Nitekim rivayet edilmiştir ki Hz. Ali, Resûlullah'a: "Bana Allah'a ulaştırın yolların en yakını ve bana en kolay olanını bildir" demiştir. Bunun üzerine Efendimiz "Halvetlerde Allah zikrine devam et" buyurmuştur. Hz. Ali "Zikrullah'ın bu kadar faziletli olduğunu anlıyorum ama

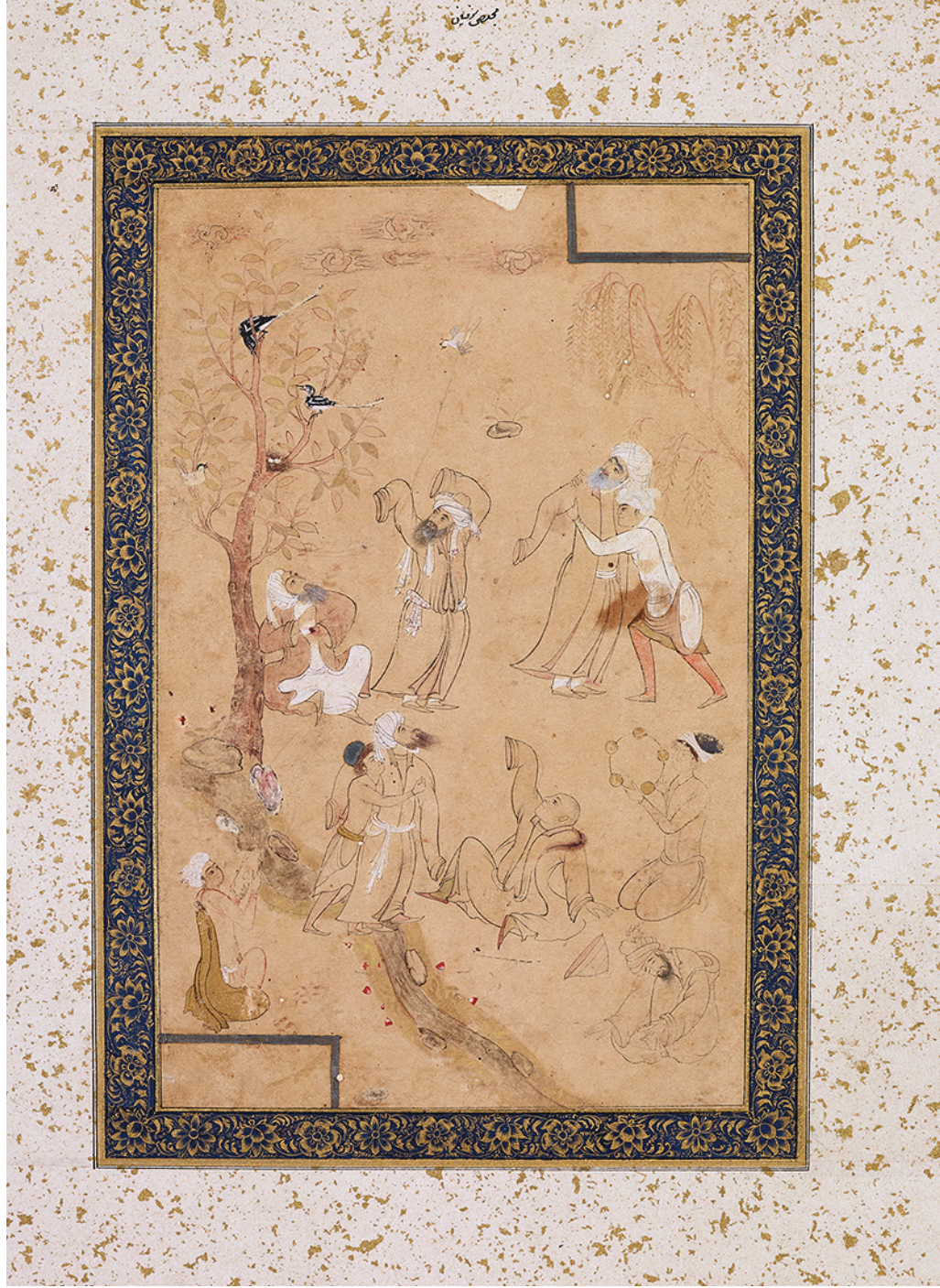
herkes zikir yapıyor” deyince Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Dur ey Ali! Kıyamet, yeryüzünde Allah diyen bir kimse buldukça kopmaz.”

İsmail Hakkı Bursevî de 12 esmâ sistemi, kelime-i tevhîdin 12 harfine ve tevhîdin 12 kapısına dayanmaktadır demektedir. Bu 12 isimden ilk beşi fenâ, sonrakiler ise bekâ ile ilgilidir. Halvetiyye’de halvet bu ilk beş isimle tamamlanırken, Celvetiyye’de sülûk bekâ esmâsıyla son bulur. Bu yöntemi ilk uygulayanın İbrâhim Zâhid olduğunu, daha önceki şeyhlerin ise daha az sayıda isimle sülûk yaptığını söyleyen kaynaklar da mevcuttur. Bu artış, zamanla manevî terbiyenin kolaylaştırılması amacıyla ortaya çıkmıştır. İbrahim Zahid Geylânî’nin bu usulü nefsanî usulü belirleyen diğer tarikatlarda da uygulanmıştır.

Dönemin Siyasileriyle İlişkisi

İbrâhim Zâhid Geylânî, sadece Gilân/İsfahbûd’daki halvethânesinde değil, Güştâsfi ve Tebrîz gibi şehirlerde de zaviyeler tesis etmiş, Erdebîl’deki zâviyenin kurulmasına öncülük etmiş, hatta halifesi Safiyyüddîn’i Merâğa’ya göndermiştir. Bu da onun geniş bir coğrafyada irşad faaliyetinde bulunduğunu göstermektedir.

İbrâhim Zâhid Geylânî’nin tasavvufî faaliyetlerinde Şirvanşahlar ve İlhanlılarla kurduğu ilişkiler dikkat çekmektedir. Şirvanşahlar’dan II. Ahistân ve İlhanlı hükümdarı Gâzân Han’ın İbrâhim Zâhid Geylânî’ye intisap ettiği rivayet edilmekle birlikte, özellikle Gâzân Han’la olan ilişkisi daha derin ve belirgindir. İlk irşad yolculuğunu Şirvanşahlar’ın hüküm sürdüğü

Dervişler. Ağa Han Museum

Güştâsfi bölgesine gerçekleştiren Geylânî, dönemin sultanı II. Ahistân'ın desteğini kazanmış ve onun tarafından kendisi için bir zâviye inşa ettirilmiştir. Ancak bu durum, bölgede nüfuz sahibi olan bazı şeyh ve derviş ailelerinin tepkisini çekmiş, İbrâhim Zâhid Geylânî'ye karşı ciddi bir muhalefet oluşmuştur. Suikast girişimlerine kadar varan bu düşmanlıklar, halifesi Safiyyüddîn'in müdahalesiyle bertaraf edilmiş; fakat ilerleyen süreçte II. Ahistân ile ilişkiler gerilmiştir. Halkın İbrâhim Zâhid Geylânî'ye yönelmesi ve dünyevî işlerden uzaklaşması, sultanın tepkisine yol açmış, zâviyenin yıktırılması gündeme gelmiş; ancak bu karar hayata geçirilemeden sultan ölmüştür. Buna rağmen İbrahim Zâhid Geylânî, vefatına kadar Güştâsfi'de kalmış ve burayı bir irşad merkezi hâline getirmiştir.

İlhanlı hükümdarı Gâzân Han ile olan ilişkisi ise Geylânî'nin siyâsî çevrelerdeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Müslüman olduktan sonra tasavvuf büyüklerine yakınlık gösteren Gâzân Han, Geylânî'ye derin bir hürmet beslemiş; kerâmet sahibi olduğuna inandığı şeyhle çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde Geylânî'nin sultanın zihninden geçenleri keşfen bilmesi, onun üzerindeki manevi etkisini güçlendirmiştir. Ayrıca Geylânî, Gilân vâlisi Melik Ahmed'in affedilmesinde araya girerek şefaet makamı olarak da etkin rol oynamıştır. Gâzân Han'ın zor zamanlarında gördüğü manevi destek, bu bağlılığı daha da pekiştirmiştir.

Kaynaklar

Hasan Kamil Yılmaz, "Celvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: TDV, 2015.

Haşim Şahin, "Bayramiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: TDV, 2015.

Namiq Musalı, Şeyh Zâhid Geylânî ve Menâkıbı, Kastamonu: Hz. Pir Şeyh Şa'bân-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları, 2019.

Semih Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: TDV, 2015.

Süleyman Gökbulut, "İbrahim Zâhid Gilânî Üzerine Bir İnceleme", *Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği Sufi Araştırmaları Dergisi*, 2016, sy. 7.